

Tonk Sándor

RÉGI ERDÉLYI FARSANGOK

Hogyan éltek elődeink? Miként teltek munka- és ünnepnapjaik? Hogyan laktak, táplálkoztak, ruházkodtak, milyen volt társasági, társadalmi életük, miként gondolkodtak, hogyan látták maguk és környezetük életét? Olyan kérdések ezek, melyek a múlt kutatóját, a letűnt korok, az elődök élete iránt érdeklődő figyelmét egyaránt megragadják. Jogos ez az érdeklődés, hiszen az igazi történetírás, az igazi történettudomány az elmúlt idők emberének, társadalmának életét a maga teljességében kell hogy bemutassa. S jogos az erdélyi magyar történetírás elmarasztalása amiatt, hogy okkal, ok nélkül hosszú időn át mellőzte ezeket a kérdéseket, és mellőzte ezen kérdések sajátos, az erdélyi magyarság múltjának teljesebb megismerésére tekintő felvetését és kutatását. Így állt elő az a különleges helyzet, hogy a hagyományos világ, a letűnt korokban élt erdélyi magyar népesség életformájáról, hétköznapijairól, ünnepeinek megtartásáról, rítusairól, mentalitásáról a néprajzkutatás többet mondott el az elmúlt időszakban, mint a historikusok. Igaz, hogy néprajzkutatóink, a néphagyományok feltárási abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy térségünk lassúbb fejlődése következtében még ma is sok olyan jelenséget rögzíthetnek élőben, amely Európa más tájain már csak az emlékezeten keresztül vagy történeti források segítségével ragadható meg.

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy mit köszönhet a történelemtudomány a néprajzi kutatásoknak. De hol az az érintkezési pont, hol az a lehetőség, ahol a népi hagyományok kutatója segítségül hívhatja a historikust? A történésznek azon túl, hogy a néprajz eredményeit felhasználja, biztos forrásismeretre, forrástanulmányokra támaszkodó alapot kell teremtenie népi hagyományaink gyökereinek feltárásához, miközben a maga sajátos célkitűzéseit követve a múlt megismerését is teljesebbé teszi.

Az erdélyi magyarok farsangi szokásairól szólva tehát a historikus feladata az, hogy számba véve a régi magyarok erdélyi farsangolásairól szóló történelmi forrásokat, támpontokat kínáljon a néprajzi kutatások számára. Anélkül, hogy igényt tartanánk forrásaink néprajzi, néphagyományi vonatkozásainak kiértékelésére, hangsúlyozni szeretnénk, hogy igencsak óvatosan kell eljárunk, amikor eredetinek tekintett helyi népi szokások, rítusok, hagyományok gyökereit keressük. Hiszen – és ezzel már a történelem, a múlt sűrűjébe is érkezünk – elég, ha a kereszténység által megszelídített ókori hagyományokra, a Nyugat és

Dél felől, a keresztény Európából érkező középkori hatásokra gondolunk. Tisztában voltak ezzel eleink is, miként az Érdy-kódex 16. sz. eleji karthauzi névtelen fordítója-szerzője, aki *Farssangh wasarnapnak Epistolaya* című igemagyarázatában ekként fakadt ki: „*Ez vylaghy ewroemnek veeget syralom foglallya Myeert zerelmes atyamffay sohol az zent yrasban, Sem yo fundamentomaat sem ygaz zoerzeseet, sem tyztoeletes hagyomasaat, awagy istennek parancholattyaat nem olwassok ez vylaghy zertelen vygaságnak tancznak yateeknak ewroemnek hogy bynnel kyl lehetne ees lenne. Azert twdny valo dolog hogy twlaydon reeghy pogansagbol gonoz zokasbol es erdeghy zoerzeseboel aloytatyk lenny.*”¹ Hasonlóan vélekedett farsangi hagyományaink eredetéről a 18. századi Erdély tudós református lelképásztora is, Bod Péter, amikor a *Szent Heortokrates, avagy a keresztények között előforduló innepeknek és a rendes kalendariumokban feljegyeztetett szenteknek rövid históriájok* című, Pozsonyban 1786-ban kinyomtatott munkájának *Fársang, vagy hús-hagyó kedd Napja* fejezetében német eredetű szokásnak tartja a farsangolást a magyarok között, de valójában az ókori Lupercaliára, Bacchanáliára vezeti vissza eredetét. Am akkor honnan s mi okból vették át a keresztények? – teszi föl a kérdést, majd meg is válaszolja: „*De annak alkalmatossága a volt: mint hogy a keresztények a következő negyven napokon szorossan szoktak böjtölni, meg engedtetett nekik, hogy a böjtöt megelőző három napokon vígan legyenek és szabadon tselekedjenek, a mi tettzik. Idővel ez a szabadság nevedett, úgy-hogy minden külső renden lévők azokon a napokon szabadon vendégeskednének, tombolnának, és illetlenül cselekedni illetlennek nem tartanák. Úgy is viselték magokat sokszor, nem mint Keresztények, hanem mint megtestesült Ördögök.*”²

Általános, a keresztény Európa-szerte ismert szokással, szokásokkal ismerkedett meg a magyarság azt követően, hogy megtelepedett a Kárpát-medencében és felvette a kereszténységet. Dömötör Teklát idézzük: „*A magyarság is a keresztény vallással együtt vette át azokat az év forgásához fűződő ünnepi szokásokat is, melyek eredetükre nézve semmivel sem voltak kevésbé »pogányok«, mint saját ünnepi szokásai, de az akkori európai keresztény világ kultúrájának szerves, elengedhetetlen részét alkották.*”³

Az erdélyi magyarok farsangjára vonatkozó források alapján a farsangi szokások történelmében két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első a középkor korai szakaszában kezdődik, amikor a kereszténységgel együtt megjelent a farsangolás, az azzal kapcsolatos szoká-

ténységgel együtt megjelent a farsangolás, az azzal kapcsolatos szokások kialakultak, és miközben tartalmilag új és újabb elemekkel gazdagodtak, lényegében megőrizték a népi jellegű játékok, multságok, mulatozások formáit. Ebben a korban nincs még nagy különbség a társadalom különböző rétegeinek a farsangi szokásaiban. Ez a hagyományos társadalom kora, melyben – egy francia szociológus szerint – az ember élete „*az előző ünnepre való visszaemlékezésből, illetve a következőre való várakozásból áll*”⁴. A második korszak a 18. század derekától keltezhető, és ez a farsangi szokások polgárosult formáinak megjelenését, a bálozásokat, újfajta téli szórakozások elterjedését hozta el Erdélybe.

Mai ismereteink szerint a farsangra, pontosabban a farsangzáró – idegen eredetű szokásként jelentkező – húshagyókeddre vonatkozó első említés a Szent László király idejében tartott 1092-es szabolcsi zsinat határozataiban olvasható. A határozat elítélte a magyarországi vallonokat, „*kik a magyarság törvényes szokását követni nem akarják, tudniillik, hogy ők, amikor a magyarok már elhagyták a húsnak ételét, még azután hétfőn és kedden is húst esznek, ha azt mondják, hogy a mi jobb szokásunk nekik nem kellemetes: menjenek, ahová akarnak*”⁵.

A farsangra, a farsangi mulatozásokra vonatkozó legrégebbi adataink tehát a középkor századaiból származnak. Egy olyan korból, melyben az ember élete, az emberi tevékenység, a megélhetés, a gazdagság és a szegénység mind-mind a mezőgazdasági munkákkal, a földműveléssel, a terméshozammal kapcsolatos. Természetes tehát, hogy az élet ritmusát, az emberek életmenetét a mezőgazdasági munkák ritmusa határozta meg. Miként egy 13. századi francia szerző írja, a január a családi ünnepek és a pihenés, a február Itáliában a szőlőmetszés kezdete, március a szőlőnyitás és gyümölcsoltás hónapja, majd folytatja minden hónap sajátos tennivalóival, míg végül december a karácsonyi készülődés és a disznóölés havaként szerepel. Jól látszik ebből, miként a hazai csízióink is elmondják, hogy december és január az az időszak, amely a parasztember, a földből élő ember számára a legtöbb pihenést és ennek megfelelően a legtöbb szórakozást, ünneplési lehetőséget tartogatott.⁶ Így volt ez minálunk is. Egy 16. századi példa nyomán egybeszerkesztett *Szántó embernek vetésben való regulája* szerint „*Nagy Karácson csinál kolbászt / Balás Bárány címert süttet*”. Az 1641-es kolozsvári kalendárium januári jó tanácsa pedig így hangzik: „*Büntől távozzál, az sok bor italban ne bizzál, / Istened fellyed s-ugy léssen Eghbe helyed*”, februárra viszont azt ajánlotta olvasóinak, hogy „*Am bár füttözzél, de*

*azért Lelkedbe se hüly meg, / Fársángolni nem meny, raytad az emberi szeny”.*⁷

A középkor a mezőgazdaság, a földművelés világa. De a félelem kora is.⁸ Kiszolgáltatott volt az ember élete: a természet erői, szeszélyei, egy-egy aszályos vagy túl csapadékos esztendő az amúgy is általában alacsony terméshozam csökkenését, avagy teljes pusztulását is eredményezhette. Minek nyomában járt az emberi szervezet leromlása, ellenállóképességének csökkenése, s végül felütötték fejüket a különböző, halált hozó járványos betegségek. De a közbiztonság hiánya, a háborúskodások sem erősítették az emberek biztonságérzetét. Azon emberek életérzéséről van szó, akiknek gondolkodására amúgy is rányomta bélyegét a félelem a holnaptól. Nos, a félelemnek, a létbizonytalanságnak ebben a légkörében ünnepek alkalmával elemi erővel tört fel az életöröm. Ekkor abba lehetett hagyni a munkát, az emberek ettek-ittak, mulatoztak, felélték tartalékaiknak a javát. Szinte általános jelenségnek is tekinthető az, amit a 18. század derekán egy olasz pap jegyzett fel rosszállóan dalmáciai útja során: *„A morlakoknak, a környék pásztornépének nem sok érzéke van a családi gazdálkodáshoz. Ilyen szempontból a hottentottákra emlékeztetnek. Egy hét alatt felélik, aminek hónapokig kellene tartania, csak azért, mert éppen alkalom adódik a mulatozásra.”*⁹

Ezt a hangulatot ábrázolják, tükrözik azok a magyar források, amelyek először szólnak elmarasztalóan a farsangi ünneplésről, mivel szerzőik a kor értelmiségiei, tehát klerikusok, akik a valláserköles letéteményesei voltak.

1489-ben készült Temesvári Pelbárt (1435 körül–1504. január 22.) Ferenc-rendi szerzetes hatalmas beszédgyűjteményének, a Pomeriumnak téli beszédsorozata (pars hyemalis), amelynek 46. beszéde ötvened vásárnapjára szól, és *a Krisztus szenvedésének megsértése a bűnök és hiú örömök által, és az ilyenek büntetése* címet viseli. Az ötvened vasárnapon (Quinquagesima vagy Esto mihi), azaz a húsvét előtti hetedik vasárnapon mondott beszéd tehát a farsang teljében hangzott el, ami megmagyarázza, hogy a kora bűneit ostorozó szerzetes prédikátor léptenyomon figyelmezteti hallgatóit arra, hogy a farsangi mulatozások milyen förtelmes bünt jelentenek, és üdvösségüket kockáztatják. Így szól az idézett szentbeszéd: *„Az Úr Krisztus kinszenvedése előtt megjövendölte tanítványainak, hogy Jeruzsálemben szenvedni fog, önként megy oda, s vállalja a szenvedést, hogy megmutassa, szeretetből akar értünk mindent elviselni. De sajnós a világi emberek nem hálásak ezért a nagy jótéteményért, s főleg ebben a böjt előtti időben szoktak Krisztus ellen*

sok gyalázatos vétet elkövetni a torkoskodás, a paráználkodás, a dorbézolás és sok farsangi hiábavalóság által [...] Kigúnyolják Krisztust és az ő szenvedését [...] az illetlen táncos felvonulások, álarcos bálók és kartáncok által, melyeket főleg ezekben a napokban űznek az emberek [...] most farsang idején az emberek ki vannak téve a vétkek pestisének és éjszakájának, sokkal inkább, mint egész esztendőben [...] Ágoston mondja: Minden táncban megtett ugrás ugrás a pokol fenekére. Minden pajkos mozdulat ugyanis ugrás a szennycsatorna mélyére. Ez Ágoston véleménye. Aranyhajó János pedig Máté evangéliumának tizennegyedik fejezetében ezt fűzi hozzá: *Ahol tánc, ott az ördög, s nem azért adta Isten a lábat, hogy táncoljunk. A Szent Atyák életében olvassuk: Egyvalaki, aki ifjúságától a sivatagi remeteségben nevelkedett, egy alkalommal előljárója parancsára bement a városba. Akkor látta először életében, hogyan táncolnak és játszanak férfiak és nők.*¹⁰ A prédikáció elmarasztaló szavai élethűen tárják elénk azt, hogy mit jelentett a farsangolás a 15. század végi magyar társadalomban: ének, tánc, körtánc, álarcosbál, maskara, álruha, eszem-iszom, udvarlás, szerencsejáték, csupa a hívő keresztény embert botránkoztató, kerülendő időtöltés, szórakozás.

Temesvári Pelbárt dörgedelmei bizonyára nem csak a köznépek szóltak. Néhány évtizeddel később Szerémi György (1490–1559) (cseri barát ő is) krónikájában – miközben igyekszik magát bennfentesként, minden titkok tudójaként feltüntetni, és el is ragadtatja magát nemegyszer az igazság rovására – II. Lajos király (1516–1526) szájába adja a következő szavakat: *„Azonfelől engem bolonddá tettek minden évben húshagyókor, fejemre Lucifer-fejeket helyeztettek, ökörszarvakat tettek rá, lábamra ökörlábakat, s orrom mindig olyan volt, mint a gólyáé, s kígyófarkam volt, ami Isten ellen volt, és az összes szentek ellen.”* Kévéssel odébb, a mohácsi csatában életét veszített uralkodóra emlékezve, írja: *„Gyermekkortól kezdve rosszra nevelték, minden évben húshagyókedd napján a gonosz szellemek fejedelmévé tették, pajzanságba húzták be őt az udvarhölgyek [...] s táncolásra tanították, nem országa védelmére.”*¹¹

Az eddigi bemutatott források nem Erdélyben keletkeztek, íróik sem innen származtak el. De nincs okunk kétségbe vonni, hogy a középkorban még egységben fejlődő magyar társadalom szokásaiban is sok hasonlóságot mutatott Erdélytől a Dunántúlig, a Felvidéktől Szlavóniáig. Olyan rítusokat, farsangi szokásokat írnak le szerzőink, amelyek különben Európa-szerte ismertek voltak s melyek értelmezése már megtörtént.

A reformáció korának prédikátorai, énekköltői minden bizonnyal éppen a katolikus egyház tiltásai, valamint a bőjt és a bőjttel kapcsolatos szertartások elvetésével egy időben több megértést tanúsítottak – legalábbis eleinte – a farsang és az ahhoz hasonló ünnepek, népszokások iránt. Az 1562-es híres egervölgyi debreceni hitvallás a játékról, táncokról, látványos multságokról szólva a következőképpen rendelkezik: „*Mert a kik színpadi álcákat öltenek, szemtelen viseletben s taglejtésekkel mutogatják magokat, meggyűjtják a bujaság fáklyáját [...] Azonban nem tagadjuk meg a tisztességes és nem szemtelen játékokat és a szemérmes lépést vagy táncot, melyben hiányzanak a szemtelen és féktelen mozdulatok és érintések.*”¹² A források tanúsága szerint azonban a 16. századi protestáns hitvalló prédikátorok türelme, megértése nem volt elégséges ahhoz, hogy megfékezze a farsangolások körüli elfajzásokat, túlkapásokat.

Bizonyítják ezt a Kolozsvárt ez idő tájt történtek és a farsangi szokásokra vonatkozó különböző állásfoglalások, tanácsi határozatok, bíróági eljárások.

Heltai Gáspár (~1520–1575) 1552-ben megjelent munkájában az ördög művének, az ördög idejének tartja a farsangot: „*mindjárt a mi urunk Jézus Krisztus születésének napja után következik az ördögnek nagy innepe: a regélő hét, ottan a farsang, etc. Akkor isznak az emberek, tobzódnak, lakoznak és külemb-külembféle heáavaló költséget művelnek.*”¹³ Két évtizeddel utóbb Dávid Ferenc (megh. 1579), a város hitvalló és hitkereső plébánosa, 1573 januárjában kérte a városi tanácstól, hogy vessenek véget a már Heltai által is kifogásolt farsangi szokásoknak. Hogy mi állt ennek a háttérében? Hadd idézzük korunk történetésének a város akkori közhangulatára vonatkozó szavait: „*A XVI. század közepe táján Kolozsvár belső életében főként két tényező érezteti hatását: a vallásújítás és a török terjeszkedés. Az előbbi a régi vallás számos előírását érvénytelenítette, a török hódítások elől pedig új, a város régi rendjébe és szokásaiba nehezebben beilleszkedő népesség keresett menedéket Kolozsvárt. Mozgalmas, erjedő élet jellemzi a XVI. század második felében a várost. A korabeli városi határozatok és perek tanúsága szerint a szenvedélyes belső harcok, túlfűtött hitek és érzelmek kora ez, boszorkányperekkel és máglyára hurcolt asszonyokkal, paráznának nyilvánított fehérnépek kipellengérezésével, majd a városból való kiseprűzésével, kocsmai hitbéli vitákkal és halálos kimenetelű kötekedésekkel. Így a kolozsvári plébános intése nyilvánvalóan erkölcsi vonatkozású volt, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy egyúttal a régi vallás*

böjthöz kötött szokásainak is gátat akart vetni.”¹⁴ Hasonló volt a helyzet a többi erdélyi városban is. Vég nélkül idézhetnénk a 16–17. századi krónikás, jegyzőkönyvi följegyzéseket, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy a lelki válság, amely a reformáció nyomán bontakozott ki, mennyire átformálta, alakította az emberek gondolkodását, magatartását, tette szenvedélyesebbé a hétköznapi és ünnepek életét.

Végül a kolozsvári tanács 1573-ban úgy határozott, hogy „*Biro vram Megh kyaltassa hogy senky Seh Eysel sem Nappal farsangos Rwhaba es Alorchaba Ne Jaarianak Ne Mwlassanak Mert eo kegelmek Ereossen megh Bwntety azokat*”.¹⁵ Nem sok eredménye volt, mert 1579-ben egy halálos ágyán vallomástevő elmondta, hogy „*Egy farsangban farsangos Rwhaba Eolteztenek volt [...] Es a kyral vchaban Mykor eleget farsangoltak volna haza Mennek*”.¹⁶ Következtek tehát az újabb tiltó rendelkezések: 1589-ben azért tiltják az este nyolc óra utáni és éjjeli farsangolást, szánkázást s különösképpen az álarchban járkálást, mert abból „*sok Isten ellen valo dolgok keowetkeznek*”¹⁷. De ez a tilalom is pusztába kiáltott szónak bizonyult. Kolozsvár jámbor polgárai változatlanul farsangoltak. Hogy miként, azt egy 1582-ben zajlott per tanúvallomásai mondják el. Főszereplője ennek a pernek a tanácsi tiltásokra fittyet hányó Rengő Anna. A tanúk vallomásaiból kitűnik, hogy a farsangolás színhelye a Közép utca közelében levő Király utca volt, ahol a húshagyó vasárnapot egy héttel megelőző regélő vasárnapon négy asszony, köztük Rengő Anna, farsangosan ment végig, s a vádlott palástja alatt vitte a farsangi bábót¹⁸.

A tilalmak ellenére folyt a farsangolás később is és nemcsak Kolozsvárott, hanem falvakon-városokon egyaránt. 1648-ban az enyedi református traktus, egyházmegye jegyzőkönyvében megörökítették, hogy „*Polljanban Pap Mihály Aszszony Ember ruhában farsángolt, azert excommunicaltatott s a Fársángolás meg tiltatott*”¹⁹.

A 16. s részben még a következő század is Erdélyben a hitújítások, a hitviták kora volt. Ekkor formálódott, politikai kényszerűségből, az önálló fejedelemség belső egyensúlyát biztosító, sokat emlegetett (de nemegyszer félreértett és félremagyarázott) híres erdélyi vallási türelem, a törvény által is szentesített felekezeti tolerancia. A meghirdetett felekezeti béke mellett azonban változatlanul folytak a hitviták, jelen volt a felekezeteken belül és felekezetek között egyaránt megnyilvánuló ellentét, intolerancia is. Ami azonban a farsangolás valláserkölcsei megítélését illeti, általában hasonlóképpen vélekedtek a különböző vallásfelekezetek. Főnnebb láttuk, mi volt a katolikus szerzetes, a lutheránus, majd

kálvini reformációt követő és végül unitáriussá lett Dávid Ferenc véleménye. Mindezt csak kiegészíti az a 17. században lejegyzett erdélyi szombatos költemény, melynek névtelen szerzője a Gergely-féle naptárreformról elmélkedve felrója a pápának: *„Kalendarjomot, a kjt te zörzeottel, / Uilagnak regönte niakara ueteottel [...] / Meegh zamlalhatatlan hamis innepeokkal, / Mindenfele hamis, sok jeöuendeolessel / Es Bacchusnak ualo rut farsangolással, / Innepidre ualo sok fertelmességgel.”*²⁰ S mint ahogyan a farsangolás valláserkölcsei megítélésében egységes volt a különböző egyházak álláspontja, úgy híveik ragaszkodása a farsangi szokásokhoz, a farsangoláshoz is egyöntetű volt. Hermányi Dienes József, mikor a székelyudvarhelyi Botos utcai mészáros szomorú sorsát (ti. azt, hogy farsangkor hótra itta magát) elmeséli, így summázza mondanivalóját: *„Érénk pedig egyyik esztendőben Húshagyó keddet, a midőn ott Református mind Pápista hatalmasan eszik és iszik vala.”*²¹

A farsangi ünnepkör, a hozzá kapcsolódó alakoskodás, álarcos felvonulás, játékoság sokféle a diákszínjátszás serkentője volt. A források Erdélyben legelőször a szászvidéki evangélikus iskolák diákjainak farsangi játékaikról emlékeznek meg. Brassóból 1542-től kezdve folyamatosan rendelkezünk a farsang idején tartott diákszínjátszásra vonatkozó adatokkal. (Ebben az esztendőben a városi számadások között található a következő tétel: *„Carnisprivium studiosi egerunt unam comoediam, quibus dedi ez commissione dominorum fl. 2.”*²²

A farsang a diákéletnek később is fontos eseménye maradt. Feltehetően ugyancsak korábbi időkből örökölték az enyedi diákok is azt a szokást, amelyre a 19. században író egykori enyedi diák így emlékezik: *„Húshagyókedden és hamvazószerdán régi szokás szerint, bár nem kálvinista ünnep, két-három napi vakációnk volt. Húshagyókedden ritka kivétellel minden diák kapott pakkot hazulról. Aki nem kapott, szomorodott lelkét mások pakkjából vigasztalta, de ez ritka eset volt. Estére mindenki lakomára készült. A sok jó otthoni holmi, a füstölt kolbász, oldalas, tészták, palacsinta, pánkó, otthoni, édesanya által süített jóízű kenyér s más izletes csemegék mind kikerültek a publikára, és testvériesen osztottak a gazdagabbak a szegényekkel, ilyenkor elmaradhatatlan kelléke volt a mulatságnak a bor vagy legalábbis a jól megcukrozott, megrumozott tea, mit bármilyen használt diákfazékban megfőztek – a diák nem válogatós. Húshagyókedd mulatságának gyakran volt részegség a vége, de e napon nagyot mulatni valami olyan sajátos, régi hagyományon alapuló szokás volt, hogy a professzorok is elnézők voltak*

*ilyenkor.*²³ Igaz, hogy ez a beszámoló már az újabb korból származik, de a benne leírtak korábbi korok, századok diákszokásaira utalnak vissza.

Francia népesedéstörténeti kutatások eredményei szerint a fogamzások évszakonkénti megoszlásában a 18. században a május–júniusi csúcs mellett volt egy februári, tehát farsangtáji.²⁴ Erdélyben is hasonló volt a helyzet: a házasságkötésekre általában az év végén és a farsang időszakában került sor.²⁵ A múltban a farsang a lakodalmak, a nősülés, a férjhezmenetel kedvelt időszaka volt. De egyszersmind jelentette mindenkoron a pártában maradt leányok számára az esztendőről esztendőre megújuló reményt: csak sikerül végre férjet találniuk. Egy 17. századi csüföladó cantióban így eseng a vénleány: *„Ámbár nékem arra engednének, / hogy fársángban legént kéretnének, / bizony, hármat mindjárt megkéretnék, / Negyediket szeretőül vennék.*²⁶

Erdély múltjában volt egy farsang, amit *„véres farsang”*-ként emlegetnek a krónikák. Semmiképpen sem a vidám, mulatozó időket idéző jelzőt írtak tehát a farsang elé. 1596-ban történt, hogy a székely előkelők véresen torolták meg a szabad székelyek utolsó kísérletét arra, hogy elvesztett, veszendőfélben levő szabadságukat visszanyerjék.²⁷ A források ugyan nem hozzák közvetlen összefüggésbe az eseményeket a farsanggal, de mégis érdemesnek ítéljük felhívni a figyelmet erre az eseményre, hiszen amint azt Burke idézett munkájában több példára hivatkozva elmondja: általános jelenség Európa-szerte, hogy a féktelen jókedv, tobzódás átesap durvaságba, kegyetlenségbe, vérengzésbe. A tél végén, a bőjt idején különben is gyakran tört felszínre a társadalmi elégedetlenség. A farsang alatt felélt amúgy is kicsiny élelmiszertartalék fogytán az éhség elviselhetetlenné tette az életet: következtek a lázongások, az elégedetlenség elemi erővel robbant ki. A farsang utáni bőjt a hagyományos világban a népi elégedetlenség, a parasztfelkelések ideje volt.

Külön és figyelemreméltó terület a farsangi szokások terjedésének kutatásában az, ahogyan a külföldet járó erdélyiek, elsősorban a bujdosó, peregrináló diákok számolnak be a különböző európai népek farsangi szokásairól. A rendkívüli látványosságok hatása alatt általában részletesen írták le a látottakat, tapasztaltakat. Érdemes ezekre a leírásokra – nemcsak a kuriózum kedvéért – odafigyelni, mert forrásaink bizonyossága szerint az egyes korokban idegen országokban a külföldet járt erdélyiek által megismert farsangi szokások némelyikével hamarosan idehaza is találkozunk. Figyeljük csak a beszámolókat.

Szepsi Csombor Márton (1595–1622) Braunsbergben jártában feljegyzésre érdemesnek tartotta, hogy *„Farsangban a több városbeliek bajnokokat küldenek e városba, kik az itt való piacon az bazilika autoritásáért, ki régen nem volt, bajt vívni kívánnak, erősségét és privilégiumát hogy elvehetnék, de még ez ideig, csuda dolog, mindenkor az braunsbergai kiküldött személy triumfált”*.²⁸

Bethlen Miklós (1642–1716) 1665 januárjában érkezett Velencébe, és a sok látnivaló között megemlékezik a farsangi mulatságokról, de természetesen a komorabb kedélyű, puritán szemléletű erdélyi főúr rosszszallásával: *„Látván, hogy sereggel gyűlt körülöttem a báméjszkodó nép a magyar köntös miatt, francia köntösbe öltözém és a farsangot ott töltém, mely bizony elég bolondság volt, bárcsak Páduát jártam volna meg [...] Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely álorcák alatt mind országos, titkos jó és gonosz dolgok, mind privátus embereknek, úr, pap, barát és község szörnyű paráznságai mennek végbe, noha ennek egyéb üdöben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadítottatott kurvákkal.”*²⁹

1668. február 23-án Árvaváraljáról kelt levelében Radics András Bécsből érkezett hírek felől tudósította Teleki Mihály kancellárt. Egyebek között arról is írt, hogy *„Már az idegen nemzet ruhánkat is csuff gyanánt tartja, farsángol benne, az mint hogy utolsó farsángban Lobkovitz herceg magyar ruhát csináltatván magának, zöld bársony dolmánt és szűrös mentét s úgy bolondoskodott. Többen voltanak lárvásan másfél száznál mindazáltal utriusque sexus homines. Most jött Olaszországból egy udvari játék, de nem mi országunkba való, melyet exerceáltak: úgy hogy annyi asszonnak és leánnak köllött lenni, mennyi férfú és mindenik férfú magának nöstén társat köllött keresni; azután eloltván a gyertyát, ki-ki társát köllött a sötétben megkeresni; amely férfú meg nem találta, poenája volt; aki pedig megtalálta, a nöstén személy keziben megvikant, annak is nagy poenája volt, és ilyen játék nem Erdélbe, hanem Bécsbe való.”*³⁰

Halmágyi István (1719–1785) az 1753. év farsangját Göttingában élte meg, az ottani univerzitás diákjaként. Január havában jegyezte fel, hogy *„Ezen napokban szánút lévén sok mulatságot csináltak ezek a csinatan diákok. Békítették egy szánba egy prorektor forma embert fekete köntösben, lárváson, ki is fején két szarvat viselt, hátul ült más deák pompás asszony köntösben, ki a lovat hajtotta és férje szarvat mutatta. Ezek a prorektor szállása előtt szánkázván el, a több ex composit odagyűlt deákok kiáltották felszóval: mint vagy Weber, hát szarvat vi-*

selsz te? A prorektor kinézvén, elijedt maga képétől s késő volt, míg a fejét bevonta. Egyéb büntetést nem tudtak adni, hanem megtiltották, hogy többé maszkarába ne szánkázzanak, melyet mindazonáltal meg nem állottanak.”³¹

Teleki József (1738–1796) 1759–60-ban több hónapot időzött Bázelen, és ott érte meg a farsangot. Elmondja, hogy „törvény vagyon, mely a városban való táncot megtiltja egyébkor, hanem amikor hó esik és szánkózni lehet”. A farsangbúcsúztatás pedig amolyan emlékünnepe, mely alkalommal a szabadságát kivívó Svájcot ünneplik: „Február 29a. Valamint tegnap, úgy ma is az egész bazileai gyermekek az itt való szokás szerint puskáson az utcákon seregenként széjjel járnak, lévén vélek egynéhány régi schweitzerek módjára öltözött nagy emberek is. Vannak ezek mellett külömb-külobb állatoknak formájára öltözött emberek is a céheknak, vagyis társaságoknak, amint nevezik (mert ezek különböznek a céhektől, s nincsenek is annyian, mint a céhek), címerek szerint, kik között hármat obszerváltam, sőt négyet nevezetesen, úgy mint az oroslányt, a griffet, a vadembert és a medvét, s talán több nincsen is. Ezek közül ki-ki a maga seregivel járván, minden utcáit eljárák a városnak; vagynak némelyikénél páncélba öltözöttek is, akik nagy majesztással járnak a gyermekek előtt. Minden gyermek granatíros süvegben katonafarmán öltözik, s nagy bajszot csinál magának, amely embert elől talál, annak fojtással lönek előtte, amelyért osztán valamit kell nekik vetni. És ezen ceremóniás járkálást minden esztendőben etájt szokták elévenni, a régi schweitzer apjaiknak, akik által szabadságra verték magokat, emlékezetére. Evégre is vagyon ugyanezen farsángos processziójokban egy kis gyermek almával és egy nagy ember utána nyállal, mely az ő históriájok szerint Tel nevű régi embert reprezentál, aki az akkor főújsztviselő parancsolatjára kéntelenítetett a maga gyermekinek a fejéről nyállal az almát lelőni. Sok volna ezeknek minden ekkori szokásokat hosszason leírni.” Teleki a következő, 1761. esztendőben Párizsban farsangolt, ott az állatviadalt tekintette meg, mert „az efféle mulatságot csak nagy innepnapokon adják, mint ma is volt a Purifikáció Innepe”.³²

Ezek a tudósítások arra intenek, hogy Európa távolabbi tájai és Erdély között a kommunikációs lehetőségek már az elmúlt századokban is megvoltak, éltek, diákjaink, a bujdosók hozták a híreket, ismerkedtek az idegen országokbeli szokásokkal, majd idehaza meg is honosíthattak egyet s mást közülük.

A 17. század vége, az önálló fejedelemség bukása, a Habsburg-uralom berendezkedése időhatár Erdély magyar társadalmának az életében. A nagy átalakulás, a metamorphosis korszaka kezdődik. Ami előtte volt, az a hagyományos világ. Az a világ, amelynek farsangi szokásait így láttatja az átalakulások miatt aggódó, az új szokások miatt zsörtölődő Apor Péter (1676–1752): *„Farsangban pedig, kivált a székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyűltenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsátottak: most az emberség megindult és az embertelenséget felkeresi, s a hol feltalálja, emberségre tanítja. És mivel minden időben vagyon rossz ember, ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart, vagy nem, jól kellett főzteni, másként az övéből az atyafiak bizony jól főzettek, vagy akart, vagy sem, de az gazdának csak jó kedvinek kellett lenni. Ezen kívül tizen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy számba beültenek, zekébe, harisnyába öltöztenek, a szán előtt hat ökör volt, közöttük két-három cseber bor, s úgy ittak, s úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak a nyakokba, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az számban, kiáltásokkal, muzsika szóval, úgy jártak az tartományt.”*³³ Apor szavait hitelesíti Cserei Mihálynak (1667–1756) az elmondottakhoz fűzött későbbi, helyhez kötött, személyeket megelevenítő leírása: *„Azt tudom és láttam, mikor szegény atyámhoz általjött Bölönből Kálnoki Farkas, Ürmösről Maurer Mihály, itt ittanak, estve zekében, harisnyában öltöztenek, csuklyát a nyakokban, botot a kezekben, számban tizenkét ökröt befogtanak, bele ültek a cigány hegedűsökkel edgyütt, a szán közepén egy öreg cseber bor volt edényekkel együtt, megindultak, itt Nagy-Ajtán muzsikaszóval, kiáltozással s ivással egyben jártak a falut, által mentek Ürmösre, ott is úgy kalandoztak a falun szerteszélyel viradtig, onnan Bölönbe, ott similitér cselekedtenek. Cselekedné csak most valaki, nem olyan fő emberek, csak valami alávaló egy-házi nemesek, mindgyárt excommunicálnák az emberséges emberek consortiumából.”*³⁴ Valóban, amikor Cserei feljegyzései íródtak, az erdélyi magyar és nem magyar előkelőbb körökben már új szokások formálódtak, amelyek utóbb átalakították a társadalom alsóbb rétegeinek, a köznemességnek, polgárságnak, a tisztviselőknek, értelmiségieknek farsangolását is, míg végül népisültek. *„Az ünnepi kultúra általános jellemvonása: mindig a jobb módú, felső rétegek veszik át az új divatot, amelyet azután az alsóbb osztályok lelkesen utánoznak.”*³⁵

A 18. században terjedt el – a fennebb az erdélyi diákok által is leirt külföldi, a polgárosultabb országokban kialakult szokások hatására – a

bálozás és a vele járó egyéb téli-farsangi mulatozás. Pontosabban mondva ez időtől fogva polgárosulóban van a farsangolás, mely szertartása korábban a népi hagyományokra, szokásokra épült. De még ekkor is sok volt benne a nyersség, a féktelenség, a dorbézolás. Rettegi György (1718–1786), a század kismemes krónikása megbotránkozva írja le a Kolozsvárt többnyire a téli időszakban lakozó arisztokraták által meghonosított szokást: *„bál nevű vendégséget (melyben éppen annyi istenes dolog megyen végbe, mint régen a Baal isten tiszteletben) celebráltak. Ezek álorcában, parasztember köntösbe a férfiak, az asszonyok parasztasszony köntösbe öltözvén, egyiktől a másikra jártanak seregestől, ettek-ittak, táncoltak (egyéb gonoszságokat hogy nem cselekedtenek, ki gondolhatná, – de én azt elhallgatom), bujálkodtak még csak az ételekben is, mivel parasztember módra puliszkát, sóstejet, korpacibrét fakalánnokkal ettek...”* S hogy még miféle szörnyűségek történhettek, legalábbis az egyszerű kálvinista kismemes szerint, azt még elképzelni sem tudjuk, de bizonyára csupa istenkísértésről lehetett szó, amelyet Rettegi még az utókor előtt is szégyellnivalónak tartott, és a maga kezével tépte ki emlékiratának lapjai közül a következő oldalt, amely feltehetően éppen ezt örökítette meg. Mindenesetre néhány lappal odább elégtétellel számol be az 1778 farsangjára Kolozsvárt építtetett „nagy Baal-ház” sorsáról: *„Nagy palota lévén, kétfelől rejtkehelyek voltak, az hol egy ágy s egy asztalka elfért, elől pedig be volt vonva supellátal, az hova, ha ki bément valami olyan személlyel, amit akart, azt cselekedte... Quid quid sit minekutána egészen elkészült volna, egy olasz (kik között legjobb bordélymesterek vannak) 300 német forinttal megárendálta erre a fárságra. A muzsikásokat is megpróbálták benne, miképpen esik a hang, s kihirdették a városon, hogy im aznap estve, akiknek tetszik, 20 krajcárért a főhelyre, tízért a középre, hatért pedig a legfelsőre, amely alábbvaló szokott lenni. elmehetnek, és minden valamit kíván, akár ételt, akár italt adnak pénzért. De nem tetszett az Úristennek ez a becstelen vendégeskedésnek neme, mert azon éjszaka egybeontá az egész épületet az Istennek haragja... és igen sok fajtalanságban eláradott ifjúnak nem telék kedve Baal tiszteletére való menetelben.”³⁶*

De mindhiába méltatlankodott Apor Péter nemzedéke, zsörtölődött Rettegi és mindazok, akik a régi erkölcsök, hagyományok feladásáért ostorozták Erdély magyarjait, a világljárás, a világlátás, a bécsi udvarral, az osztrák arisztokráciával, a nyugati polgárosultabb országok világával, életmódjával való ismerkedés nyomán minálunk is terjedt a bálozással egybekötött farsangolás. Miközben a falu világa őrizte még a hagyomá-

nyokat, saját izlése szerint formálva azokat, a társadalom rangosabbjai, majd a középréteg tagjai is behódoltak az új divatnak.

1744. február 8-án Háromszék országgyűlési követei, Árkosi Raphael és Imreh József arról tudósítják Apor Pétert Szebenből, hogy „*olyan Bál nevezeti alatt folyó solemnis pompák mennek végben éjjeli solennis illustratioval condecoralt szánkázásokkal edgyütt, az melynek az olyan színű legények, mint mű vagyunk, még eddig hírít sem hallottuk*”.³⁷ Az 1767-es év szebeni farsangjáról pedig a következőket írja a kortárs szemtanú: „*Ezen farsang nem igen vig vala; egy szakács tartott hetenként három bált, melybe fizetésért mentek. Generális Hadik [ti. Hadik András, Erdély katonai főparancsnoka és a főkormányszék elnöke 1764–68 között] tartott vagy kettőt, más senki sem [...] egyikbe én is elérkeztem; sok masquerák voltak. Maga a generálisné török asszony-nak, gr. Teleki Sámuel pedig töröknek öltöztek, gazdagon schmukkal készitvén ki fejüket, valósággal illett mindenkinek.*”³⁸ A farsangoló Teleki Sámuel (1739–1822) a könyvtáralapító, tudós udvari kancellár volt, akit bajosan lehetne a könnyelműség, az erkölcsstelenség vádjával illetni, életútját, szigorú erkölcsiségét ismerve. Jelenléte az „*álorcás bálban*” azt jelzi, hogy a főúri társadalom megszokott mulatságáról volt szó már ebben az időben.

Közel már a felvilágosodást követő biedermeier kor, amelynek mintegy életelemévé vált a bálozás. A 19. század első felének hírlapjait, szépirodalmi alkotásait lapozva a nemzeti küzdelmek, a polgárosodás megannyi megvalósítása, történései mellett igen sok szó esik a bálokról, a farsangi mulatságokról, melyek a korszellemnek megfelelően a politikai küzdelmeknek is helyszínei voltak, ahol a nemzeti érzéseket ébren tartani illendő volt, amelyekből nem hiányozhatott a jótékonykodás, a nemzetet szolgáló intézmények javára rendezett gyűjtés, az áldozatvállalás. Ennek a kornak erdélyi polgára, nemese, arisztokratája valóban arra törekedett, hogy a kellemes időtöltést a közösség hasznára fordítva farsangoljon.

Maga a vigalom szó is ekkor keletkezett (1838), a budapesti Redout (Kolozsvárt is ezen a néven nevezték a kaszinót) 1865-ben a vigarda nevet viselte, és ez a név csinosodott később vigadóra.³⁹ Erről a korszakról, farsangi báljairól értekezve írta igen érzékletesen Trócsányi Zoltán: „*A magyar nyelv ekkor termeli legszebb szavait. A rózsafátylakat, tündérkárpitokat, lángérményeket, ezüsttüneményeket, varázskézeket, varázskarokat, márványkebleket, lángösztönöket, angyalbájokat, bájkör, bájvidék, bájlánc, bájhon, lángsóhajtás, habdagály, örömkéj, csillagfá-*

tyol szavakat [...] Ezek az érdekes szavak kétségkívül kitűnően illettek a tarka frakkok, sárga nadrágok, magas cilinderek, női ruhák színekkel tobzódásához, a finom lenge csipkefátyolokhoz, a ruhák apró kis cicomáihoz.”⁴⁰

Különösen sok adattal rendelkezünk Erdély akkori fővárosának, Kolozsvárnak a farsangi multságairól. Hírlapi beszámolók, emlékiratok, levelek szólnak részletesen arról, miként farsangolt a téli hónapokra a főváros házaiba, palotáiba beköltözött arisztokrácia, a nemesi társadalom, a polgárság és a közrendű, a földművelő népesség.

Jósika Miklós (1794–1865) diákkorára emlékezve elmondja, hogy „farsang idején ki nem fogyott a multság. Valami elevenebbet s kedve- sebbet az akkori táncszivigalmaknál alig lehetett gondolni. A legszebb házat a kormányzó csinálta, miként mondani szokás, kinek erre a szép és tágas Bánffy palotában legtöbb helye is volt. Bánffy György [1746–1822] nem feledve az arányokat, fejedelmi módon élt [...] Az élet is Kolozsvárt ez időben nem sokat változott, éppen oly vidám, kedélyes és kicsinségéhez mérve zajos volt [...] Hogy egy kis képét adjam az akkori tréfáknak, előrántok néhányat ezek közül emlékezetemből: ezeknek csak mint életrajzoknak van egy kis összehasonlítási érdekük, de ez megvan. Télben a szokott, többnyire kivilágos kivirradtig tartó táncmultságokat, ebédeket, estélyeket, napirenden levő kártyázásokat, különösen a fárót csak említve, a kolozsvári tehetős uraknak két kedvenc multságok volt: télben a nagy és cifra szánkázások s az álcás menetek táncvigalmakkor. Egy ily szánkázás igen szép szemlét nyújtott, s én még most is látom atyámat, ki az ily szánkázások alkalmával a vezérszánban ült valami szép hölgygel. Elöl atyámnak veres egyenruhás, lovas cigányzenekara haladott. Ezek után két igen cifra huszára lovagolt setétkék mentékben, veres nadrág és csákóval, tele csillogó aranypaszamánttal, a szánba legtöbbnyire négy ló volt fogva, s atyám mindenképp kitett magáért, híres volt e részben egész Erdélyben [...] Az ily szánkázásokat aztán tánc vagy vacsora kísérte, s főleg a fiatalok pompásan mulattak.”⁴¹

A polgárság azonban nem lelkesedett egyértelműen az ilyen mulat- ságokért. A farsangi mulatozás számos nézeteltérésre adott okot az arisztokrácia, a nemesség és a város lakói között. 1816-ban történt meg, hogy február 12-én, amikor a polgárság az uralkodó születésnapja tiszte- letére rendezett kivilágításban gyönyörködött, gr. Kendeffi Ádám (megh. 1834) és gr. Bethlen Lajos (1782–1867) egy szánban ülve a so- kaság közé hajtott, ahol ott volt a város főbírája leányával együtt. A főbíró megszólította őket, mire Bethlen Lajos a szánt megállította, a

főbírótól rútol szidalmazta, pofonütéssel fenyegette, mely sérelmet a polgárság magáévá tette s elégtételt kívánt. Végül a gróf írásban kért bocsánatot. De amint a város krónikája bizonyítja, hasonló események is előfordultak.⁴²

Valóban nagy, emlékezetes esemény volt minden esztendőben a kolozsvári farsang, melyről az akkori újságírók rendszeresen tudósították olvasóikat, miközben kipellengézték a túlkapásokat, elsősorban a hivalkodó pompát, a nemzeti érzésre hivatkozva ajánlották a kevesebb költséggel járó mulatozást, s szólították fel a bálozókat, hogy az idegen táncok, táncrend mellett a régi, magyaros táncokról se feledkezzenek meg. (Egy 1845-ös hírlapi tudósításban olvassuk egy kolozsvári bárlól szóló beszámolóban, hogy „szép s csak azért is említendő tánczvigalom volt, mert azokban a »csárdást« is vagy a régi úgy nevezett »sűrű magyart« is jó ízűn eljárták. Hogy ezelőtt az úri salonokban a »csárdás« bé nem bocsátott s főrangú lábak a pusztá ezen nemes vigalma utánzásáért mozgásba nem jöttek, az eléggé tudva van: de nagy is ám a különbség a régi alvó s a mostani haladó idő között.”⁴³ De szóltak arról is, hogy ki, mikor, hol rendezett farsangi mulatságot, valamint hogy a mulatság bevételét vagy a bál alkalmával begyűlt adományokat milyen nemes célra fogják fordítani. Érdemes talán egyetlen esztendő, az 1846-os év kolozsvári farsangi eseményeinek hírlapi emlékeit áttekinteni. Forrásunk a *Múlt és Jelen* című, Kolozsvárt ebben az időben szerkesztett konzervatív hírlap. Az első farsangi hír január 20-án jelent meg. A tudósítás első mondata már sejteti, hogy az újságíró a fényűzést veszi célba: „Városunk tánczol és fényt űz: fársáng tehát és luxus azon két varázsszó – mi körül nálunk most minden gondolatok, óhajások és aggodalmak forognak.” Elmondja, hogy a Biasini gyorskocsi teljes 24 órás késéssel érkezett a minap Bécsből amiatt, hogy túlterhelték a farsangra rendelt divatcikkkel. Majd hozzáteszi: ha már kell a luxus, akkor az egymást a „piperében hajhászó némberek” miért nem elégszenek meg a hazai ipar termékeivel? Mindent összegezve úgy vélte a cikk névtelen írója, hogy „ha a fényűzés kissé apadna nálunk, abban valósággal kár nem lenne, mert ha szinte tudjuk, hogy ez másutt is éppen így van, s Pesten, Bécsben à la grosso, Tordán és Déézsen à la minuta űzik a fényt”.⁴⁴ A lap következő farsangi beszámolója már a politikum világába vezeti az olvasót: „Városunk a jelenben és jövőben él; világosabban szólva: fársángol és politizál. Azon okosok és boldogok, kik tehetik, az esztendő vig részét használják – és tánczolnak, azon okosok, de nem boldogok, kik politikával bajlódnak, várják és óhajtják az országgyűlést:

az erdélyi congressustól remélnék minden jót, szépet és ébren is e haza jövődjé haladásáról, felvirágzásáról álmodnak. Szükségtelen emlétenünk, hogy a jelent használó a jövődjéről ábrándozónál előbb áll, s így – ne botránkozzanak meg olvasóink – tisztán kimondjuk: mi a táncosokkal tartunk, a politizálókat pedig sajnáljuk. A nyargalva haladó politikát kissé nyaktörőnek hisszük: a fontolva és okosan haladót vagy conservativismus ügyét – Erdélybe t.i. oly pénznek ismerjük, mely nincs forgásban, s így legfeljebb régiségi beccsel bír. Azért ki tánczol, okosan teszi, s kivált ha táncosnéja szép volt, örömmel emlékezik vissza az átkarolva elugrált éjjelre; midőn a politizáló [...] csomó bosszúságot nyel.” Ezen bevezető után rátér a tánc és a politika összehasonlítására, s ilyen párhuzamokra talál: mind a kettő ugrás, ami azonban a helyes középúton túl bukást eredményez, a tánc szédelgést okoz, s aki szédeleg, az olyan, mint a nyargalva haladó, ábrándozó politikus, a táncos és a politikus is álorcát viselnek, a táncolók is előre és hátra lépnek, „így az erdős országbeli politikusok is haladnak, sőt olykor rohannak, de ha a hasznót és nyereséget tekintjük, éppen ott vannak, honnan nagy zajjal és mozgással kiindultak”.⁴⁵

A reformkor bizakodó légkörében, ebben a forradalom előtti esztendőben igen vidám volt a kolozsvári farsang. Sokat báloztak, mulatoztak a fő- és közrendűek, nemesek és polgárok egyaránt. Megkíséreltük az idézett hírlap tudósításai segítségével számba venni: hol, mikor és milyen nemes cél érdekében báloztak Kolozsvárt. Így állt össze a következő – bizonyára nem teljes – nyilvántartás: január 26-án, február 2-án és 9-én a Szentegyház utcai Kendeffi házban tartották az ún. Pataki bálakat a külvárosban (ti. a Magyar utcában) építendő református templom számára. Ugyancsak február 9-én volt a csizmadiabál az Apolló szalában, ugyanott 16-án a létesítendő Sétatér céljára rendeztek gyűjtést a bálozók. Ugyancsak február 8-án a hídelvei népiskolát, 19-én az iparműkiállítás megrendezését, majd a Diana közfürdő létesítését támogatták az adakozó kedvű farsangolók. De rendeztek február 12-én kettős kivilágítással narancsbált (amikor is a csillárokon narancsok fűgtek). Február 24-én, Jégtörő Mátyás napján végződött abban az évben a farsang. De az utolsó két nap is bővelkedett szórakozási lehetőségekben. Február 23-án a városi táncteremben a Külmonostor utcai szegényekházának a felsegítése volt a bál célja. 24-én, húshagyókedden „tartott a már nálunk is szokásban lévő Carnevalone: de a minnek az első nagy utszai része, felöltöztetett és utzákon szekerező maszkarák mutatványa ez úttal kissé silány volt” – állapította meg a

tudósító. Ugyanazon napnak a délutánján gyermekbál is volt, amit este a farsangbefejező úri bál követett gr. Bethlen Domokos házában.⁴⁶

A tudósításokból az is kiderül, hogy a bálozás mellett a farsangolás hagyományos népi szokásai is éltek még s tették még változatosabbá, színesebbé a farsangot Kolozsvárt. Egy már a bőjti időben, március 3-án közölt hír arról szól, hogy „*Húshagyó kedden láttunk az utcákon több paraszt lakodalmat, muzsikával és lármás kísérettel. Szokás ilyenkor, hogy a menyasszony, a mint a paptól jönnek, elszaladjon, vagy elszökjön, kit a vőfély visszahozni köteles, különben egy veder bort tartozik fizetni. Ilyen cziczefutásokat is láttunk a farsang utolsó napján.*”⁴⁷

A farsangtartás, a farsangi bálók szervezése a 19. században már üzleti vállalkozást is jelentett. Persze nem mindenkinek sikerült. Kezdetben az arisztokrácia vállalkozó kedvű tagjai rendezték a farsangi bálókat, azonban miként a kortársak tanúsítják, kevés haszonnal. Így a század derekától fogva már általában kül- vagy belöldi polgárok, táncmesterek bérelték ki a város arra alkalmas termeit, és gondoskodtak a bálók szervezéséről, a termék díszítéséről, enni- és innivalókról. Bethlen Lajos írja le emlékezéseiben, hogy „*benn telelék egész családommal Kolozsvárt, a Kendeffi Ádám házában lakva. Én a városi Redut termet és egész városi fogadó udvart haszonbérbe vettem, három évre három-ezer fl.-ért – évenként fizetve. Akkor oda költöztünk. A Bogdánfi ház termet is tartottam, piqueniket tartva benne minden hétfőn, számos úri részvételű estét is. Elrendezéseimben gyönyörködve, mind a reduti új modorba adott táncvizgalmaimmal erőssen megelégyelve, általam Kolozsvárt a legelső fiáker hintó alakulva: ha a publicumnak kedvezence lettem, nem csudálni való volt. Nagy maszkarák elrendezése, önmagam maszkarái is sok pénzbe kerülve, a publicumnak sok időtöltést okozott; úgy hogy epochalis időnek tartatik most is az az időszak, melybe én Kolozsvárt működtem a közönségért. De ezen haszonbérlet is hétézer fl. károsításomba került, mert haj sok csalóka akadott az emberekbe való bizakodásom, Bétsbe, Pesten és Erdélybe. Fel is kelle a második évbe mondanom az árendáról. M. Horváth Dániel úr, azután gr. Teleki János [1792–1860] urak jobb sükert remélve nállomnál, mind hasonlólag megbuktak több ezerekig. Későn tanulók meg, hogy nem úri embernek való az ilyen intézkedés, csak olyannak való, ki önmaga kezeli az egész manipulációt.*”⁴⁸

Az újkorban meghonosodott, az arisztokrácia, majd a polgárság körében is elterjedt farsangi szokások meglehetősen azonos képet mutatnak a kolozsvári példán keresztül bemutatottal. Marosvásárhelyt, Vajda-

hunyadon, Déván s a többi erdélyi városban hasonlóan zajlott a farsang megünneplése. Bizonyosságul két rövid tudósítást idéznék. 1846 farsangjáról a következő beszámoló olvasható Vajdahunyadról s Déváról: „a város meg nem szűnt, sőt as normam itt is oly élénkség uralg, mint más fényesebb városokban, noha ezt nem kissé nehezítik a szinte járhatatlan sáros utszák s a piacon kedve szerint keresztülömlő Cserna. Bálaink nagyon korszerűek és népesek valának, csak az a szerény észrevételem volna R. K. bálbérelőhöz, miszerint ouncesos és mandulatejes poharai igen parányik [...] De nem csak itt helyben, hanem a közelebb eső mulatságokban szeretjük mi részt venni. Így történék ez most febr. 3-n, midőn Déván a híres Agnes-bálra többen jelenének meg, melynek élvezhetését köszönhetjük az uradalmi igazgató úrnak.”⁴⁹ Vagy olvassuk az 1857-ből fennmaradt marosvásárhelyi tudósítást: „M. Vásárhely, hamvazó-szerda 1857. Nem hagyhatjuk még érintetlenül azt a koldusbotra juttató, vétkes fényűzést is, mely mint ragályos nyavalja a különben is csak ipara után s így is alig tengődhető polgári osztály rétegeibe is beharapódzott. Telvék a hírlapok koldus szegénységünk nyilvánításaival, s valóban is érezzük helyzetünk nyomasztó s már-már alig bírható súlyát, nem vagyunk képesek közintézeink fennállhatását biztosítani, s mégis hitvány rongydarabokért iszonyú pénzt engedünk kidobálni a különben is végtelenül szegény hazából. Az istenért, mit cselekszünk! nem figyelünk-e utódink szomorú sorsára, kiknek, ha tovább ez úton haladunk, sem tudományos nevelés, mert tanintézeiteinket csak jólét, vagyonosság közepett gyámolíthatjuk kellően [...] E tekintetben óhajtandó volna, hogy részint lelkesek igyekezzenek e részben is felvilágosítani a lelki felvigyázatuk alatti népet, részint azok, kik a társadalmi téren mint irányadók szerepelnek, s a néppel közvetlen érintkezésben állanak, tekintsék hazafiúi kötelességöknek, részint jó példaadással, részint erélyes utasítások, tanácsadások által megóvni a romlásnak indult családokat az anyagi és erkölcsi végsüllyedéstől, honnan nincs többé menekülés.”⁵⁰

Azonos szokások, a társasági életnek azonos megnyilvánulásai, azonos következményei a fényűzésnek, a tékozlásnak és azonos megítélése ez mindannak, amely a 18. századtól jelen van forrásainkban. Alapjában véve az erdélyi magyar polgárok, a lateiner réteg tagjai, az arisztokrácia ezeket a hagyományokat tartotta fenn századunk első évtizedeiben is. Jellemző, hogy 1926-ban az erdélyi református egyház egyik vezető képviselője, a két háború között erdélyi magyar kisebbségi társadalom életének gondoljait jól ismerő gondolkodója, szükségesnek tartotta fölemelni szavát a farsang táján elharapódzó bálozások, mulatozások

ellen.⁵¹ Szenvedélyes, Geleji Katona István erkölcsiségére emlékeztető írása vitát kavart. Számunkra azonban az a fontos, hogy a farsang ünnepelésének a 18. században kialakult, bálozással egybekötött formái tovább éltek. Eközben a falu világa, ha át is vett ezekből az újításokból valamennyit, megmaradt a maga hagyományai mellett. Ennek a tanulmányozása már a néprajztudomány feladata.

A farsangozásokról szóló régi leírásokban gyakran idézik az egykori török követ mondását, miszerint „*van olyan idő, midőn a magyarok esze elmegyén, mely idő alatt az illető muzulmán a fársángot értette*”. Az elmondottak nyomán úgy látszik, hogy igaza lehetett az egyszeri követnek: a farsangolás társadalmi szerepét, társadalmi következményeit nézve az erdélyi ember ünnep utáni állapota, a mindennapok gondjaitól való szabadulás vágya, igen gyakran vált az erkölcsromboló, önpusztító gesztussá.

Az erdélyi magyarság régi farsangi szokásait illető anyaggyűjtésünk nem történt a teljesség igényével. A gazdag emlékirattirodalom, a leveles anyag, helyhatóságok, városok, megyék, székek törvénykezési jegyzőkönyvei, határozatai, rendelkezései, a falutörvények bizonyára még igen sok begyűjtésre érdemes adatot tartalmaznak. Írásunk inkább csak a figyelmet kívánja felhívni azokra a történeti forrásokra, amelyeknek a tanulmányozása a néprajzi kutatásoknak is új alapot szolgáltatathatna.

Jegyzetek

1. *Régi magyar codexek*. Érdy codex. I. fele. Közzéteszi Volz György. Budapest, 1876. 154. old. (Nyelvemléktár IV.)
2. Bod Péter: *Szent Heortokrates, avagy a keresztyének között elő forduló innepeknek és a rendes kalendáriumokban feljegyzett szenteknek rövid históriájok*. Pozsony. 52–54. old.
3. Domötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Budapest. 1979. 19. old.
4. Idézi Burke, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Budapest, 1991, 214. old.
5. „Latini, qui ungarorum consuetudini legitimae consentire noluerint, scilicet postquam ungari carnes dimiserint, ipsi iterum in secundo et tertia feria comederint, si se nostrae consuetudini meliori non consentire dixerint: quocunque voluit, eo vadant.” (*Magyar törvénytár 1000–1526. évi Törvénycikkek*. Ford. és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula, Dr. Kolosvári Sándor, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Márkus Dezső. Budapest., 1899, 58–60. old.) . Idézi Újvári Zoltán *Farsangi népszokások*. Debrecen, 1991. 24. old.
6. Szabó István: *A középkori magyar falu*. Budapest, 1969, 228. old.
7. *Régi Magyar Költők Tára*. XVII. század. 9. A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660). Sajtó alá rendezte Varga Imre. Budapest. 1977, 555–556. old.
8. Delumeau, Jean: *Frica in occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediata*. I–II. București, 1986.
9. A. Fortis: *Vilaggio in Dalmazia*. Venezia, 1774, I. köt. 57. old. – idézi Burke, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, 1991. 213. old

10. Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Válogatta, a kísérő tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította V. Kovács Sándor. Budapest, 1982.

11. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és jegyzeteket írta Székely György. Budapest, 1961, 89, 113. old.

12. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881, 173. old.

13. Heltai Gáspár: *A részszegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus*. In: „Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei”. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nemeskürty István munkája. Budapest, 1980, 10. old. (A kronológiai teljesség kedvéért említeném meg, hogy az EMSZtT szerint először 1562-ben Borsos Sebestyén feljegyzéseiben fordul elő Erdélyben a farsáng szavunk: „Fzen a télen vivé el a város malmát az árvíz farsángban” – Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. III. Bukarest, 1982, 711. old.)

14. Kiss András: *Farsangolás Kolozsvárt 1582-ben*. In: Utunk Évkönyv 1975, 62. old. (Újra megjelent a tanulmány alapjául szolgáló szövegek teljes közlésével a szerző Források és értelmezések, Bukarest, 1994 c. tanulmánykötetében, 103. skk. old.)

15. EMSZtT III., 713. old.

16. EMSZtT III., 711. old.

17. EMSZtT III., 712. old.

18. Kiss András: *i. m.*, 63. old.

19. *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit. Budapest, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek. 9. kötet)

20. Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 5. kötet. Szombatos énekek. Sajtó alá rendezte Varjas Béla. Budapest, 1970, 216. old.

21. Hermányi: *i. m.*, 221. old.

22. Varga Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma*. Budapest, 1988, 83. skk. old.

23. Ikefalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. A Bethlen Kollégium évkönyve. Válogatta és összeállította Gyórfi Dénes. Nagyenyed – Kolozsvár – Budapest, 1995, 22. old.

24. Burke: *i. m.*, 222. old.

25. *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986, 1207. old.

26. *Hatvanhat csúfos gajd*. XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek. Válogatta, sajtó alá rendezte, az elő- és utószót írta, a jegyzeteket készítette Hargittai Emil. Budapest, 1983, 57. old.

27. *Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz Memóriáléja*. Szerkeszti és kiadja Gróf Mikó Imre. Kolozsvárt, 1855, 46–47. old. (Erdélyi Történelmi Adatok. I.) – Székely felkelés 1595–1596. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Bukarest, 1979.

28. Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*. Budapest, 1979. 146. old.

29. Bethlen Miklós: *Önéletírása*. I. Az előszót írta Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Budapest, 1955, 209. old.

30. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század), II. Budapest, 1981, 355–356. old. (Magyar Hírmondó)

31. *Halmágyi István naplói 1752–69 és iratai 1669–1785*. Közl. Szádeczky Lajos. Budapest, 1906, 555. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. Írók. 38. kötet.)

32. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában* (Teleki József utazásai 1759–1761). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Tolnai Gábor. Budapest, 1987, 93, 194. old. (Régi Magyar Próza Emlékek 7. kötet)
33. *Altörjai Apor Péter munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863, 358. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. Írók XI.)
34. Uo.
35. Voigt Vilmos: *Karneválunk kérdései. Hiedelmek, szokások az Alföldön*. Szerk. Novák László. II. kötet. Nagykőrös, 1992, 552. old. (Acta Musei de János Arany nominati. VII. Az Arany János Múzeum Közleményei)
36. Rettégi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970, 162, 383–384. old.
37. *Br. Apor Péter verses művei és levelei 1676–1752*. Szerk. Dr. Szádeczky Lajos. II. Budapest, 1903, 289. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: Írók, 32. kötet)
38. Halmágyi: *i. m.*, 294–295. old.
39. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. Budapest, é. n. 35. old.
40. Trócsányi Zoltán: *Kirándulás a magyar múltba*. Budapest, 1937, 118. old.
41. Jósika Miklós: *Emlékirat*. Budapest. 1977.
42. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Budapest, 1888, 915. old.
43. Múlt és Jelen, 1845, 6. sz. (jan. 21.), 31. old.
44. Múlt és Jelen, 1846, 6. sz. (jan. 20.), 31. old.
45. Múlt és Jelen, 1846, 14. sz. (febr. 17.), 63. old.
46. Lásd a Múlt és Jelen, 1845 fennebb idézett, valamint a 15. (febr. 20.), 17. sz. (febr. 27.) és 18. (márc. 3.) számaiban olvasható tudósításokat.
47. Múlt és Jelen, 1846, 17. sz. (febr. 27.), 95. old.
48. *Gróf Bethlen Lajos Önéletírása: Két ország ölelkezése 1791–1867*. Bevezette Bisztray Gyula, Budapest, é. n., 19–20. old. (Erdély öröksége, X.)
49. Múlt és Jelen, 1846, 18. sz. (márc. 3.), 103. old.
50. Kolozsvári Közlöny, 1857, 46. sz.
51. Tavasz Sándor: *Bálozó magyarok és bálozó egyházak*. Református Híradó, 1926, 12. sz. 1–2. old.